

Рецензії

ПОВЕРНЕННЯ ВОЛОДИМИРА ДЕРЖАВИНА

Державин Володимир. Література і літературознавство. Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці. — Івано-Франківськ, 2005. — 492 с.

Тримаю в руках том літературознавчих праць Володимира Державина, і якось не віриться, що ще “вчора” цього видання не було. Адже Державин у свідомості кожного, хто вивчає літературу, і зокрема літературу ХХ ст., по-своєму існував. Мені особисто, кому довелося вивчати творчість Євгена Маланюка, поетів “празької школи”, еміграційне літературне життя й одному з перших “підрядянських” філологів навчатись і викладати літературу в Українському Вільному Університеті (Мюнхен), ім’я Володимира Державина аж добре знайоме. Окрім того, що в бібліотеці УВУ можна було без жодних проблем знайомитись із діаспорною періодикою, в якій Державин друкував свої статті, рецензії та розмаїті полемічні матеріали, я з питань “державинознавства” мав таких унікальних консультантів, як В.Янів, І.Кошелівець, І.Качуровський, В.Леник, Л.Рудницький, Д.Штогрин, П.Гой, О.Вінтоняк.

Власне, названий том, що його впорядкував і випустив у світ доктор філологічних наук професор Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника Степан Хороб, і збудив у мені цей спогад. Він радісний і сумний водночас. За роки нашої державної незалежності в українську літературознавчу історіографію з вимушених еміграційних вигнань повернулось “додому” багато чого: зокрема, літературознавчі й культурологічні спостереження Є. Маланюка, праці Л.Білецького, Ю.Лавріненка, Ю.Луцького, О.Грицяя, Г.Костюка, Ю.Шереха (Шевельова), С.Гординського, Б.Кравціва, І.Кошелівця, І.Качуровського, О.Тарнавського, Ю.Бойка-Блохина, Л.Луціва, І.Фізера, Б.Бойчука, Б.Рубчака, Л.Рудницького, О.Черненко, а ще, скажімо, праці українців із т. зв. не емігрованої діаспори М.Ласло-Куцок, М.Неврлого, С.Козака, М.Павлишина, О.Ільницького, Ю.Войчишин... Але парадокс: праць Володимира Державина досі не було.

Та цей парадокс ми “сотворили” самі — нині суцці філологи материкової України, які мовби не відчули “відсутності” імені Володимира Державина. Щоправда, не цілковиту його відсутність, бо все ж його працями ми послуговувались. Ідеться ж бо про окреме видання його досліджень, хоча б про подібний том, як зараз маємо. Таке спізнення, думаю, пояснюється складністю постаті вченого. Скажімо, його багатолітня “війна” з Іваном Багряним, що велася на сторінках української еміграційної періодики, а головню “Українських вістей” та “Українського самостійника” багатьом “зв’язувала руки”, бо причини ведення цієї війни за своєю природою ментально українські, які ніколи нікому не приносили користі.

Здавалося де-де, а на еміграції вигнанським силам краще було б єднатись, а не розпалювати між собою конфлікти. Та виходило так, як виходило. Українці вмють між собою конфронтувати. “Українські вісті” неодноразово писали про В.Державина як про ідеолога “бандеріади”, що “ніколи не був симпатиком українців, який ще в УРСР належав до яскраво підкресленої протиукраїнської російської групи науковців, а тільки на еміграції став 105%-им українським патріотом і пише статті, повні наклепів, отрути й доносів, наприклад, викриваючи твори В.Винниченка як комуністичні” (“Українські вісті” — 1950. — № 72). Протибагрянівська преса, зокрема часопис “Український самостійник”, звинувачували Івана Багряного в “політичному диктаторстві і вождівстві”, “крутістві та неокomuністичній поведінці”. Усі ці “вивихи” йому “приписували” за публікацію роману В.Винниченка “Нова заповідь” на сторінках “Українських вістей”, які редагував І.Багрянний, та за його лідерство в Українській революційно-демократичній партії (УРДП), що він її заснував разом із Г.Костюком та

С.Підгайним 1948 року й очолював до кінця свого життя (див.: “Український самостійник”. – 1950. – №34).

Іван Дзюба вже в наші дні, вивчаючи творчість Івана Багряного та його громадсько-політичну діяльність, у передмові до його публіцистичних праць (доповідей, статей, памфлетів, рефлексій, есе) доходить висновку: “УРДП, – твердить він, – ставила своєю метою боротьбу за незалежну демократичну Україну, орієнтуючись на всі трудові та національно-свідомі елементи в самій УРСР, – і це була принципово акцентована орієнтація, що вимагала змін в ідеології українського визвольного руху. Одна з найчисельніших, з чималим інтелектуальним потенціалом, УРДП багато зробила для еволюції політичної думки української еміграції в бік європейськи зрозумілого демократизму, хоч і залишала місце для стереотипів революційності та класовості, що пояснювалося саме апеляцією до реалій УРСР. Реалістичність і динамізм політичного мислення Івана Багряного, його ентузіастична постава забезпечили йому послідовників у всіх країнах розселення української політичної еміграції. Газета “Українські вісті”, яку він заснував, яку провадив і яка, його словами, була “трибуною нової з-підрадянської робітничо-селянської еміграції, бідної матеріально, але сильною духом”, – і досі залишається однією з найкомпетентніших українських газет у діаспорі.

Іван Багряний поєднував ідею національного визволення України з ідеями соціальної демократії та соціальної справедливості. Основною силою визвольного руху в Україні він вважав робітників, селян, трудову інтелігенцію. У цьому він був близький до Микити Шаповала – діяча і теоретика українських соціалістів-революціонерів у першій третині ХХ століття¹.

Але це оцінка, скажете, стороння, з відстані часу. Володимир Державин та Іван Багряний, воюючи між собою, знали свою правду і кожен жадав власної перемоги і власного реноме. Ось приклад: газета “Український самостійник” надрукувала статтю В.Державина “Диверсія Ів.Багряного проти “Вапліте” (1950. – №31), на яку І.Багряний зреагував своїм виступом в “Українських вістях” (1950. – №67/428) під назвою “А це проти кого диверсія?” Обидві публікації надзвичайно войовничі і принцепові, може, і кульмінаційні в суперечці цих далеко не

ординарних постатей. До речі, О.Коновал – упорядник великого тому “Публіцистики” І.Багряного вже в нас в Україні, з якого передмову І.Дзюби вище цитовано, умістив статтю І.Багряного “А це проти кого диверсія?” С.Хороб як упорядник державинських праць теж мав би обов’язково ввести статтю “Диверсія Ів.Багряного проти “Вапліте”. Але, на жаль, він цього не зробив. Сучасний читач, який не має під руками “Українського самостійника” з критичним виступом В.Державина, не може зрозуміти безкомпромісності конфлікту “між двома силами”. Шкода, бо виходить нерівний бій – одну статтю надруковано, а протилежну їй – ні. Аналогічна ситуація зі статтю І.Багряного “Відповідь ворогам великим і ворогам манюньким”, яку О.Коновал теж умістив у багрянівський том “Публіцистики”, а ось стаття В.Державина “Неокомунізм і його лжелітературна пропаганда” (що, власне, стала приводом для появи статті І.Багряного “Відповідь ворогам великим і ворогам манюньким” у збірнику праць В.Державина, які впорядкував С.Хороб) теж відсутня.

Іван Багряний, опонуючи Володимирові Державину, тобто спростовуючи свою “диверсію” проти “Вапліте”, пригадує йому його “ваплітанський” період творчості, в який він надрукував розгромну статтю “Історична белетристика Б.Лепкого” в журналі “Критика” (Харків, 1930). “Так ось в цій статті, – пише Багряний, – Державин довів з граничною ясністю, хто він був, як не марксо-ленінський критик. В цій статті наш витончений і так тяжко нами ображений естет п. Державин взяв на марксо-ленінський багнет Богдана Лепкого за його “націоналістично-фашистські” твори – трилогію “Мазепа”, повість “Полтава” та повість “Сотниківна”². Аргументуючи своє ставлення до Державина, Багряний рясно цитує його статтю. Хоч би такий приклад: “Як бачимо, культурно-історична компетентність Богдана Лепкого цілком відповідає рівневі його стилістичного такту, сюжетної оригінальності й історичної сумлінності. “Трилогія” Б.Лепкого – це суцільний історичний фальш, добірна колекція ундо-фашистських концепцій і ідейок, невдало замаскованих подобою об’єктивного історизму. З-за цього “історизму” визирає обличчя клясового ворога західноукраїнського фашиста, який на втіху собі, хоч уявно, в історичній давнині конструює те, що безсилий він створити реально” (48).

А звідси й багрянівське резюме: “Ось так пописувався вишуканий ідеаліст і рафінований

¹ Дзюба І. Громадянська снага і політична прозорливість // Багряний І. Публіцистика. – К., 1996. – С. 8.

² Багряний І. А це проти кого диверсія? // Українські вісті. – 1950. – №67/428.

естет Володимир Державин уже не в “Валпите”, а в органі культури ЦК КПБУ, що розпинав при допомозі Державиних Богдана Лепкого і “Валпите”, і Хвильового, і всіх інших. І ось це справжнє обличчя Державина. Це воює не просто марксо-ленінець, це московський великодержавник у бандерівській шкурі. І цей пан ховається за “Валпите”!³

Зрозуміло, що еміграційна преса, залежно від того, на якій вона політичній платформі стояла, по-своєму той чи той виступ підтримувала або його опротестовувала. Зокрема, газета “Громадський голос” (1950. — Ч. 19) від імені редакції констатувала: “В.Державин, донедавна співробітник “Українських Вістей”, а тепер стовп бандерівської “естетики”, піймав від Івана Багряного облизня. Новоспеченому націоналістові Багряний пригадав, що не так ще давно В.Державин, перед своєю втечею з України, виступав в якості учителя ортодоксального марксизму-ленізму. А саме в харківській “Критиці”, В.Державин, рецензуючи “Трилогію” Б.Лепкого, висміювався з ідейної безсилості “класового ворога — західньо-українського фашиста, з ундо-фашистської літератури й т. п. “Ось так пописувався вишуканий ідеаліст і рафінований естет В.Державин!” Викрикує патетично Багряний: “це вже не просто марксо-ленінець, це московський великодержавник у бандерівській шкурі”.

Знов же канадійський “Наш Вік”, коментуючи цю подію, підкреслює, що *ніхто* в тому часі (1930 р.) Державина не примушував до таких виступів, а це він робив з “власної пильності”, призводячи до халепи багатьох людей. Тепер цей самий “марксо-ленінець”, в порядку відворотності, з неменьшим “рвенієм” клеймить комуністичним тавром, всіх, хто не належить до табору його теперішніх хлібодавців. Характеристика Державина, зладжена Багряним, повинна була б звучати: “це вже не просто бандерівський приплентач, а звичайна ракалія в естетично-професорській шкурі”.

Звичайно ж, і В.Державин не здавався. У листі до редакції “Українських вістей” 3 вересня 1950 р. він писав: “Що ж до моєї надрукованої в тій самій “Критиці” (1930 р.) статті “Історична белетристика Богдана Лепкого”, то я й на сьогодні вважаю, що Б.Лепкий не мав рації робити в своїй трилогії з гетьмана Мазепи, по-перше, принципового пацифіста, по-друге — республіканця, по-третє — полонофіла, і нарешті — багатомовного та малодіяльного сентиментально-солодкавого резонера (на зразок багато кого з інших

³ Там само.

літературних героїв Б.Лепкого). Я навіть гадаю, що дане антиісторичне зниження постаті Великого Гетьмана, до того ж пов’язане з надто численними анахронізмами та іншими помилками супроти історії Гетьманщини, ризикує на Наддніпрянщині скорше компромітувати собою ідеї українського націоналізму, аніж їм сприяти. Звичайно ж, опублікувати оці думки про трилогію Б.Лепкого в підсоветській пресі 1930 р. можна було лише в формі натяків, “езопівською мовою”, та під навколишньою заслоною советської офіційної фразеології — з усякими гострими висловами на адресу “ундо-фашизму” тощо. Чи допустився я при цьому перебільшення, тобто вжив тієї фразеології більше, ніж було б конче потрібно для опублікування такою ціною деяких власних думок? Можливо, але на це в мене були серйозні причини”.

В.Державин “боронив” себе, і його у свій спосіб “захищали” ті, що розпалювали війну між ним і Багряним. Із газетних публікацій, спрямованих з одного боку проти Багряного, а з протилежного — проти Державина, можна б укласти окремі томи. Наклепи та суперечки тривали, а істина залишалася збоку. По смерті Івана Багряного його великий друг Григорій Костюк згадував: “появилось багато статей, спогадів, заміток з висловами суму, смутку й пошани його як славетного й перманентно неспокоїного письменника і громадського діяча”⁴. А за життя йому доводилось витримувати найбільчі удари. Та найкраще це видно з останнього листа письменника, який він надіслав Г.Костюкові. “Друже мій! — писав він, — Я вже задихаюсь. Щоб уявити якого несамовитого напруження нервів і волі треба мені для витримання всієї зливи мерзості (такої безконечної і такої немилосердної), треба взяти лише до уваги, що моя душа від природи — це душа поета і мистця. А значить, вона зовсім не пристосована таку мерзость витримувати — не має панцера, та я все це витримувати мушу. Мушу...”

Стільки задумів лежить нездійснених — вже виношених, вже розпрацьованих, але не доведених до завершення речей! І чи зможу я їх завершити з угробленим серцем, з діркими легеньми і з такою несамовитою втомою, що хочеться просто стати каменем”⁵.

Безперечно, ця затьжна, швидше сварка, ніж гостра дискусія між високоавторитетним письменником та високоавторитетним професором-енциклопедистом, що за

⁴ Костюк Г. Відійшов у безсмертя // Багряний І. Публіцистика. — С. 830.

⁵ Там само.

однакових причин змушені були покинути Батьківщину, вимагає окремого і глибокого аналізу. Усе тут складніше, ніж на перший погляд може здатися. Історики літератури, якщо не сьогодні, то завтра, на основі вивчення полемічних першоджерел зобов'язані будуть ці першоджерела тлумачити. Зрозуміло, що тоді будуть під оглядом статті Володимира Державина, наприклад, такі, яких у цьому збірнику “Література і літературознавство” нема. Скажімо:

Українська еміграційна література 1945–1947 // *Календар-альманах на 1948 рік*. – Мюнхен; Співець земної природи й надземної правди (Михайло Орест) // *Українська Думка*. – 1952. – Ч. 1/251;

“Російське *“Testimonium paupertatis”* // *Українська Думка*. – 1951. – Ч. 32/231;

Філософ безмежного індивідуалізму (Фрідріх Ніцше) // *Українська Думка*. – 1950. – Ч. 37/185;

Майстер іронії (В. Домонтович) // *Українська Трибуна*. – 1948. – Ч. 14/136;

Правда про неокласиків // *Українська Трибуна* – 1948. – Ч. 1/123;

Нечувана безграмотність чи провокація? // *Українська Думка*. – 1952. – Ч. 11/261;

Войовничий неокласицизм Святослава Гордінського // *Українська Трибуна*. – 1947. – Ч. 79/03;

Юрій Клен – поет і провидець // *Українська Думка*. – 1953 – Ч. 1/302;

Великий український поет-європеєць (Микола Зеров) // *Українська Думка*. – 1950. – Ч. 35/183;

Відродження символізму (Олег Зуєвський) // *Українська Трибуна*, 1947. – Ч. 91/115;

Поезія Юрія Клена та її місце в українському письменстві // *Український Самостійник*. – 1952. – Ч. 45/146;

Поет воюючого ідеалізму (Юрій Клен) // *Українська Думка*. – 1950. – Ч. 47/195;

Письменник-громадянин Олекса Слісаренко // *Українська Думка*. – 1951. – Ч. 14/313;

Поет героїчного світогляду (О. Ольжич) // *Українська Думка*. – 1951. – Ч. 27/226;

Із проблем українки в світовому контексті // *Український Самостійник*. – 1952. – 44/145;

Українська поезія і її національна чинність // *Антологія української поезії*. – Лондон, 1957.

Думаю, що вельмишановний упорядник праць Володимира Державина не образиться на мене за таку “підказку”, адже він має право відповісти: “міг зробити краще...”. Та, мабуть, таки не міг. Багато праць, що їх опублікував С.Хороб, мені були й незнані, і недоступні. Їх непросто зібрати з розмаїтої української еміграційної періодики, що

друкувалась у Німеччині, Англії, Канаді, США і, мабуть, десь інде. А професор С.Хороб таки зібрав. Зібрав і написав до них поважну передмову. Принагідно зазначу, що С.Хороб – автор кількох ґрунтовних монографій з певним акцентом вивчення літературного життя діаспори. Це “Українська драматургія крізь виміри часу” (1999 р.); “Слово. Образ. Форма (у пошуках художності)” (2000 р.); “Українська модерна драма кінця ХІХ – початку ХХ ст. (неоромантизм, символізм, експресіонізм)” (2002 р.) та збірник наукових досліджень “На літературних теренах” (2006 р.). Отже, специфіка предмета розмови йому близька. Аналізуючи наукову й літературно-критичну спадщину В.Державина, С.Хороб у передмові “Науковий універсум Володимира Державина” зумів із тактом високопрофесійного дослідника ввійти в інтелектуальний простір цього універсуму, тобто у світ наукових зацікавлень ученого. Перебувати в цьому світі, а ще на віддалі часу майже півстоліття після смерті Державина (1899–1964) важко. Це немов опинитись в еміграції, де все слід відкривати для себе та до всього призвичаюватись. Непросто ж бо собі уявити, наприклад, загальну атмосферу МУРу (Мистецького українського руху), в якому В.Державин відіграв одну з поважних ролей. Він сам казав, “чи спечеться хліб з отого всього”. Мається на увазі з усіляких мурівських розбіжностей між його організаторами – розбіжностей політичних і естетичних. Але “оте все” якщо й зафіксовано в розмаїтих альманахах, збірниках, газетах, спогадах та публічних виступах, то його сьогодні нелегко віднайти. Степан Хороб і старається це зробити. Він шукає всіляких стежок та доріг, які ведуть до Державина. А втім, головним його завданням був не так “портрет” ученого, як публікація його праць. Власне, на їх основі (на тих статтях, що ввійшли у збірник) він намагається пізнати методологічні засади літературознавчих досліджень Володимира Державина. І це йому в основному вдається. “Якщо синтезувати праці Володимира Державина літературознавчого змісту, – вважає С.Хороб, – то можна зробити висновок, що вони так чи інакше несуть у собі три домінуючі концепції його дослідницького мислення: **естетичну, моральну й національну**. І тут не так важливо, чи то теоретико-літературні або ж історико-літературні розвідки, чи то статті про українське та зарубіжне письменство... Загалом Володимир Державин однаковою мірою володів даром проникнення в будь-які літературознавчі явища, тонким

розумінням та інтерпретацією їх як у контексті українського так і європейського літературного та культурного процесів, завжди виокремлюючи в них художні, національні й загальнолюдські онови⁶.

Такої ж думки, щоправда, дотримувався Ростислав Єндик, який був в еміграції чи не найщирішим прихильником його творчості. Він також визначав ці три основні концепти в загальній матерії державинських праць. Звідси Єндик і виводив природне залюблення Державина в неокласицизм — у неокласицизм, розумів він, що стане класичним. Адже поетика неокласицизму й поетика української віршової традиції — у найорганічнішому зв'язку. “Велику літературу, — був переконаний В.Державин, — становить лише служіння своєму народові у високомистецькій і досконалій формі та вможливує і то єдино завоювання собі голосу та авторитету в світовому мистецтві. Великий поет не шукає національного, а творить його”⁷. Ідучи за Державиним, як це робить Р.Єндик, інтерпретуючи його творчість, національний пафос художнього слова збагачує, “поглиблює і поширює світогляд народу”, і все ж при цьому національна література “не становить арифметичної суми творів певного етнічно-національного чи мовно-національного середовища, а тільки найціннішу специфічність, бо своєю ідейною цілеспрямованістю формує його духово і позначається тривало на його ментальності”⁸.

На нашу думку, майже усталену тезу сучасних літературознавців, що Державин як симпатик неокласицизму під цей стиль “ладен був підігнати усе, що мало форму канонічного вірша”, якої також дотримується упорядник статей та автор передмови до них, не слід абсолютизувати. Державин, хоч і вирізняв неокласицизм як свій улюблений стиль і стиль перспективний, однак не перетворював його в культ і нічого під нього не підганяв. Варто прочитати його передмову до “Антології української поезії” (Лондон, 1957) “Українська поезія і національна чинність”, щоб багато

чого спростувати. Зокрема “хворобу” неокласицизму.

До речі, Р.Єндик наголошував, що Державин так схарактеризував теоретичні засади поезії Олега Ольжича, що їх можна вважати за метод його літературної праці взагалі. При цьому він цитував державинські літературознавчі висновки: “В модерній українській поезії творчість Ольжича є явищем найсвоєріднішим і найнеповторнішим. Ольжич створив власний поетичний стиль, в українському письменстві доти небувалий; і цей стиль він у численних творах підніс до абсолютної мистецької досконалости, до граничного блиску й артизму, ні в чому не поступаючись щодо його самобутньої своєрідности... Вже самий вірш Ольжичів — просякнений незрівняною концентрацією речень та образів, стриманим і тим драстичнішим патосом дикції та рідкісним в українській поезії багатством звучання — підносить поезію Ольжича до найвищих вершин світового мистецтва”⁹.

До речі, Володимир Державин і в поезії Ольжича часом бачив стиль неокласицизму. Тільки це аж ніяк не означає, що він під нього силоміць підганяв поетові вірші. В Ольжича яскраво присутні й риси неокласицизму. “Чистих” стилів немає — це аксіома, хоч і банальна. Сам В.Державин твердив: “Нема канонів форми і нема канонів “поетичної” мови... Форма і мова змінюються беззаперечно на вимоги того змісту, яким кричить трудна душа поета”¹⁰.

“Трудна душа” Володимира Державина теж “кричала” своє, те, чим вона жила, що її боліло, звідси вся складність і суперечливість його натури. “Хибно було б думати, — зізнавався він, — що моя національна свідомість виховувалась читанням книжок. Національна свідомість моя, як кожного, виховувалась впливами оточення...”¹¹. До цього варто додати такі його ж слова: “Справжній учений — не той, хто здатний займатись своєю наукою, а той, хто зовсім не здатний займатись абичим іншим”¹². У цьому увесь Володимир Державин.

м. Львів

Тарас Салига

⁶ Хороб С. Науковий універсум Володимира Державина // *Державин В. Література і літературознавство*. — С. 7.

⁷ *Державин В. Українська еміграційна література // Календар-альманах за 1948 рік*. — Мюнхен. — С. 132.

⁸ *Єндик Р. Володимир Миколайович Державин. Передмова // Державин В. Афоризми*. — Мюнхен, 1966. — С. 19.

⁹ *Поет героїчного світогляду (О.Ольжич) // Українська Думка*. — 1951. — Ч. 27 / 226.

¹⁰ *Державин В. Афоризми*. — С. 26.

¹¹ *Там само*. — С. 26.

¹² *Там само*. — С. 40.